

SHAABAN ROBERT: VITA NA UKOLONI

*Chuachua Rashid, Ponera Athumani, Shaaban Bihuria, Kimaro Zakia
Khalfan, Mfaume Yusuph, Pandawe Selemani, Juma Rehema Hassan*

TANBIHI YA MHARIRI

*Haya ni makala ya mjadala, si ya mkataa. Baadhi ya maelezo yanahitaji ufafanuzi na masahihisho: kwa mfano, si machifu (watemi, wafalme) wote waliopigana na Wadachi waliwakilisha Uislamu. Baadhi walikuwa Waislamu, lakini wengi zaidi walikuwa ni wanajadi. Songea hakuwa "Chifu" bali alikuwa Nduna – ambacho ni cheo cha kijeshi katika jamii ya Wangoni na Wazulu; Mkwawa (Mukwava) hakuwa Chifu, bali alikuwa Mfalme (Mutwa) na hakuwa Mwislamu. Pamoja na matatizo haya madogomadogo, makala haya yana mchango muhimu kutoka wasomi wa kizazi kipya katika kuendeleza mjadala kuhusu Shaaban Robert na kazi zake. **Tunakaribisha Maoni zaidi kutoka kwa Wasomaji wetu.***

1.0 Utangulizi

Historia ya Shabaan Robert ioneshayo uzawa wake, kazi zake za andishi na utumishi inafahamika kwa kiasi kikubwa. Hivyo, sisi tumedondoa mambo machache ambayo tumeona ni muhimu tukiyaeleza kwa kuwa yatasaidia kumjua Shaaban Robert kwa mapana zaidi, hususan katika medani ya uandishi. Pia katika kueleza suala hili tutazitalii baadhi tu ya kazi katika kuhakiki mawazo yake kuhusu vita na ukoloni. Katika uhakiki huu tutatumia kiunzi cha kimuktadha.

2.0 Kuhusu Shaaban Robert na Uandishi

Mtunzi huyu si wa kusahauliwa katika uwanja wa Fasihi Andishi ya Kiswahili kutokana na sifa nyingi alizonazo. Baadhi ya sifa hizo ni:

Alikuwa Mtanzania wa kwanza kuandika riwaya ya Kiswahili inayosawiri Utanzania-mila na desturi halisi za Mtanzania. Kabla ya kuanza kuandika riwaya, Shabaan Robert aliandika tawasifu iliyoitwa *Maisha Yangu* mwaka 1936. Baadaye akawa ni mwandishi wa kwanza kuingiza hadithi za kubuni katika fasihi ya Kiswahili (*Utubora Mkulima* 1946). Vilevile, yeye ni mtunzi wa kwanza kuifanyia mabadiliko fasihi ya Kiswahili kwa kuitoa katika ukale/ujadi na kuingiza katika usasa. Kwa mfano, riwaya zake za *Kufikirika*, *Kusadikika* na ile ya *Adili na Nduguze* amezitunga katika hali ya ujadi (usimulizi wa kutumia mazingira na wahusika wasio halisi) wakati katika riwaya za *Utubora Mkulima* na *Siku ya Watenzi Wote*, na pia katika tawasifu ya *Maisha Yangu* na *Wasifu wa Siti bint Saad*, ametumia mazingira na wahusika halisi.

Aidha, Shaaban Robert ni mwandishi wa kwanza nchini Tanzania kuishughulikia taaluma ya fasihi kuitia kitabu chake cha *Kielezo cha Fasili* alichokitunga toka mwaka 1959-1962, ambacho kinatoa misingi mbalimbali ya kufasili matini (kueleza maana ya maneno kwa lugha hiyohiyo). Aidha, ni wa kwanza kufanya kazi ya tafsiri kwa kutayarisha kazi ya tafsiri ya kitabu kilichotungwa na Omar Khayyam kilichoandikwa kwa lugha ya Kiajemi. Zaidi ya hayo, Shaaban Robert ni mwandishi wa kwanza hapa nchini kutoa mafunzo kuhusu uandishi wa insha za Kiswahili katika kitabu chake cha *Kielezo cha Insha* cha miaka ya 1951-1953. Hakuna mtunzi hata mmoja hadi sasa katika Tanzania aliyemfikia kwa kuandika kazi nyingi zenye kina cha fikra kwa lugha ya Kiswahili. Shaaban Robert aliandika vitabu ishirini na vinne (24); ambapo kati ya hivyo kumi na nne ni nudhumu, nane ni vya nathari, kimoja ni cha barua na kimoja ni cha misemo.

3.0 Mawanda ya Kazi Yetu

Katika kazi hii tutahakiki mawazo ya Shaaban Robert kwa kuzitalii kazi zake chache tu. Kazi tutakazozitumia ni diwani zake za *Utenzi wa Vita vya Uhuru (1939-1945)*, *Mwafrika Aimba (1946-1962)* na *Almasi za Afrika (1946-1962)*. Kwa upande wa nathari ni *Maisha Yangu na Baada ya Miaka Hamsini (1936, 1966)*, *Kusadikika (1948)* na *Kufikirika (1946)*. Kazi hii itachambua yajitokezayo katika tungo hizo, maoni na mapungufu yaliyotolewa na wahakiki mbalimbali kuhusu tungo hizo pamoja na msimamo wetu wa jumla kuhusu mawazo na madai hayo.

4.0 Mawazo yake Kuhusu Vita

Mawazo ya Shaaban Robert kuhusu vita yanajitokeza sana kupitia diwani yake ya *Utenzi wa Vita vya Uhuru*. Utenzi huu aliutunga katika kipindi chote cha Vita Vikuu vya Pili vya dunia (1939-45). Pamoja na mambo mengine mengi kuhusu vita hivyo, wazo kuu linalojitokeza katika utenzi huo ni kuelemea kwake moja kwa moja kwa Waingereza. Hapa Shaaban Robert alijibainisha waziwazi kuwa yeye ni raia wa Uingereza kwa kusema;

Mimi nilikuwa si raia wa Kijerumani. Nilikuwa raia wa Kiingereza na adui wa Jerumani wakati wote wa vita. Kama baada ya vita nilipasa kuhukumiwa kwa uhalifu na hakimu adui ilikuwa si kazi yangu hata kidogo kuangalia. Ilikuwa ni wajibu wa hakimu wangu kufanya kazi yake.

Maisha Yangu na Baada ya Miaka Hamsini, uk. 64

Wakati huu dunia iligawanyika katika sehemu kuu mbili, yaani wale wanaomuunga mkono Mwingereza na marafiki zake na wale wanaomuunga mkono Mjerumani na marafiki zake. Kuhusu jambo hili mtunzi hakuwa na namna ya kukwepa kuutukua utawala ambao ulimlea na kuwa miongoni mwa watumishi bora wa serikali ya kikoloni. Kutokana na suala hili tunamwangalia Shaaban kama mtu aliyefungwa na muktadha na hivyo kutopata fursa ya kutoa mawazo yake kikamilifu. Kwa mfano katika kuwashambulia Wajerumani mtunzi anasema:

(441) Upande wa Jerumani
Walikaa waitaliani,
Kiongozi Mussolini,
Adui wa Uhuria.

(451) Hao ndio watu,
Upande wa mbwa mwitu,
Ambao haki si kitu,
Kwao bora tasmaa
Vita vya Uhuru: kur. 37-38

Wataalamu mbalimbali wameshahakiki utenzi huu. Baadhi yao ni Gibbe (1980) na Kezilahabi (1994). Wahakiki hao wameibua hoja mbalimbali zinazomkosa Shaaban Robert. Baadhi ya hoja hizo ni: kwanza, kuhusu jina la utenzi *Vita vya Uhuru* wahakiki hao wanahoji ni uhuru upi anaouzungumzia? Pia uhuru huo ni wa kina nani? Pili, ni kwamba utenzi haelezi athari za vita hivyo kwa Waafrika. Tatu, ni kuhusu kuwatukzua na kuwasifu wakoloni.

Uhakiki wetu huu, pamoja na ufafanuzi mwingine, utajibu maswali ya kihakiki yaliyoibuliwa na wataalamu hao. Kama tulivyotangulia kusema, utenzi huu ulitungwa katika kipindi cha vita, kipindi ambacho nchi ya Tanganyika ilikuwa chini ya utawala wa Waingereza. Hivyo, mtunzi alitunga akiwa katika muktadha wa kikoloni.

Hivyo, kutokana na muktadha huo Shaaban Robert alijikuta anawashabikia Waingereza kutokana na sababu zifuatazo: Mosi, wakati huo harakati za kitaifa za kudai uhuru zilikuwa bado hazijaanza. Ijapokuwa wakati huo tayari Watanganyika walishapigana na Wajerumani katika baadhi ya harakati za kuwapinga; ni wazi kuwa harakati hizo zilikuwa za ki-jimbo zaidi si za kitaifa. Aidha, harakati nyingi za wakati ule zilijikita katika misingi ya itikadi za Ukristo (Wajerumani) na Uislamu (ukiwakilishwa na machifu mbalimbali kama vile Chifu Songea, Mtwana Mkwawa, na sehemu nyingine nyingi ambazo zilikuwa na mapingano* [REJELEA TANBIHI YA MHARIRI MWANZONI MWA MAKALA HAYA].

Hivyo, ni vigumu kumlaumu Shaaban Robert moja kwa moja kwa kutozungumzia suala la uhuru wa Waafrika kwa kuwa dhana yenyewe ya uhuru ilikuwa mbali.

Pili, ni ulaghai na propaganda za Waingereza kuwa Wajerumani si watu wema; hii ililenga kuwavuta Waafrika ili wawaunge mkono. Aidha, Waingereza waliwarubuni Waafrika wawaunge mkono katika vita kuwa iwapo wangeshinda vita basi Waafrika pia wangepata uhuru wao.

Tatu, wakati huo Uingereza ililihodhi taifa la Tanganyika. Shaaban Robert alikulia katika mazingira ya utawala huo. Pia alikuwa ni miongoni mwa watumishi wachache walioajiriwa na Waingereza, alitumikia serikali hiyo katika nafasi mbalimbali na katika sehemu tofauti za nchi ya Tanganyika. Hivyo, muktadha huu ulitosha kumfanya afungamane nao na kuwaunga mkono katika mambo mbalimbali likiwemo tukio la vita ambapo Wajerumani walikuwa wapinzani wakuu.

Aidha wahakiki wengi wausomapo utenzi huu hutoa lawama kuwa kwa nini mtunzi hasemi chochote kuhusu athari waliyoipata Waafrika katika vita ile? Sisi tuliona kuwa hoja ya msingi hapa haikuwa athari za vita kwa Waafrika bali kwa raia wa Uingereza kwa kuwa yeye hakuwa mwakilishi wa Waafrika bali raia wa Uingereza. Askari wote waliopigana upande wa Uingereza pia walichukuliwa kuwa ni raia wa Uingereza. Sisi tunadhani kuwa Gibbe hakujua kuwa wakati ule hakukuwa na Tanganyika kama nchi huru yenye mamlaka ya kuwa na raia. Na kwamba raia wote walilipa kodi kwa serikali ya kikoloni na kutambulika kama raia wa kikoloni.

Hivyo basi, Gibbe na wenzake wanapotoa hoja kuwa mtunzi alipofushwa na serikali ya kikoloni na hivyo kutokuwa makini na matukio ya kiulimwengu, kwa mfano, angepaswa kumuunga mkono Gandhi na sio kumpinga; tunadhani kuwa wanakosea. Mathalani Gibbe anakosea kwa kutojua kuwa hata yeye ameliona hilo kwa kuwa ni raia kamili wa Tanzania huru hivyo anasukumwa na uzalendo. Hali ambayo ni kinyume kwa Shaaban Robert alipokuwa anautunga utungo wake. Anawezaje kufikiria kuwa Shaaban Robert alipaswa kuikana nchi yake Uingereza? Kwa mtazamo huu tulimuona Gibbe kuwa ni mhakiki aliyetaka kubainisha mapungufu madogo kwa kauli kali na kusahau mchango mkubwa wa mtunzi.

Kuhusu shutuma za kuwatukuza na kuwasifia wakoloni, Gibbe anamnukuu Shaaban Robert katika *Utenzi wa Vita vya Uhuru* akiwasifia Waingereza na washirika wao:

(419) Waamerika sikiza
Ni hodari miujiza
Mambo wanayofanyiza
Ajabu ukisikia

(325) Moyoni hawana woga
Na wepesi wa kupiga
Kama maji ya kukoga
Vita wakiingia
Gibbe *Shaaban Robert: Mshairi*, uk. 68.

Hapa Gibbe anamshutumua kwa kuwasifia wakoloni kwa madai kuwa kwa kufanya hivyo alikuwa anachochea dhana ya ukoloni ambayo ilikuwa sumu ya maendeleo ya Waafrika. Lililo wazi ni kwamba Shaaban Robert alikuwa mkweli katika mambo yake. Alifanya mambo kulingana na dhamira yake na sio kutumiwa na mtu au watu kulingana na muktadha husika. Muktadha alipomtaka aukane ukoloni alifanya hivyo kwa nguvu zake zote.

5.0 Mawazo ya Shaaban Robert kuhusu Ukoloni

Katika kuchambua mawazo yake kuhusu ukoloni tulitumia kazi za kinathari ambazo ni *Kufikirika*, *Kusadikika* na *Utubora Ukulima*. Pia tulitumia diwani zake za *Almasi za Afrika*, *Pambo la Lugha*, *Kielezo cha Fasili* na *Mwafika Aimba*.

Kezilahabi (1976) akielezea jinsi Shaaban Robert alivyozungumzia ukoloni katika riwaya ya *Kusadikika* anasema:

Lakini katika kitabu cha *Kusadikika*, Shaaban Robert, kwa kuchelea hali ya ukoloni iliyokuwapo wakati huo, ametaja wazi mambo sita na la saba kwa tambo....

Kezilahabi "Shaaban Robert Mwandishi wa Riwaya," kur. 104-105.

Tambo anayoizungumzia Kezilahabi hapa ni *ukoloni* ambapo Shaaban Robert anazungumzia hali ya kuonewa kwa Wasadikika kwa kusema: Taifa la Kusadikika lilijituma kwa sababu ya kusadiki mambo yaliyotoka vinywani mwa watu wake (*Kusadikika*, uk.5). Japokuwa baadhi ya mitazamo ya wahakiki mbalimbali wa *Utenzi wa Vita vya Uhuru* inamchukulia mtunzi huyu kuwa aliwatukuza wakoloni, sisi tunaona kuwa mawazo hayo si sahihi, hoja hii tunajenga chini ya kivuli cha kazi zake alizotunga akiupinga ukoloni kwa uwezo wake wote. Hii ndiyo sababu iliyotufanya tuzitalii kazi zake kwa kiunzi cha ki-muktadha.

Katika kudhihirisha kuwa muktadha ndio uliokuwa unamfunga, mwaka 1946, mara baada ya vita, alipoona Waafrika hawapewi uhuru wao, Shaaban Robert alitunga riwaya ya *Kufikirika*. Hii ilikuwa ni mwaka mmoja tu baada ya vita. Riwaya hii inakemea utawala wa kidhalimu wa kikoloni. Wakati huo alikuwa mfanyakazi wa serikali. Mwaka 1948 alitunga tena riwaya ya

Kusadikika iliyopinga upofu wa sheria-gandamizi za serikali ya kikoloni. Kazi hizi mbili ni kazi bainifu kuhusu maovu yaliyosakini kwa wakati ule na njia za kuyaondoa. Shaaban Robert alikuwa sahihi kutokana na muktadha wa wakati huo wa vita vya dunia alipokuwa anaandika. Aidha baada ya vita alijibainisha wazi kuwa alithamini na aliupigania utu wa Mwafrika.

Kila jambo hufanywa kulingana na muktadha, Shaaban Robert kama binadamu pia alifanya mambo yake kulingana na muktadha ulivyomruhusu. Mathalani, kabla ya uhuru aliandika kazi hizo kwa mbinu ya ufumbaji na kuukemea utawala wa kikoloni. Sikiliza sauti yake:

Kila kitu duniani kina mainuko, maanguko, na usawa. Mambo matatu haya hutokea kwa nyakati mbalimbali, Kufikirika ilikuwa ni nchi moja kati ya nchi zilizofikia mainuko ya fahari. Maanguko yake ya sheria yalikuwa mabaya lakini majilio ya usawa yalikuwa katika fikira za watu. (*Kufikirika*, uk. 38).

Shaaban Robert anajipambanua wazi kwa dhamiri yake ya kuupinga ukoloni kwa kutumia riwaya ya *Kusadikika*. Katika hadithi hiyo mtunzi anachochea mapinduzi kwa kumchora Karama akiwa mstari wa mbele kuitetea kaumu ya Kusadikika inayoishi maisha ya dhiki yaliyojaa mashaka ya dunia. Mtunzi anasema:

Wasadikika wana desturi ya kutafuta fimbo baada ya kuumwa na nyoka. Tumekwishaumwa na nyoka kwa matendo yetu mabaya ya zamani. Nyoka mwenyewe amekwishakimbia hapatikani kwa kujilipiza kisasi lakini sumu yake imebaki katika jeraha tulilolipata sasa shauri lililo jema ni kuizulia sumu hii isiene miilini mwetu ikaleta kifo. (*Kufikirika*, uk. 38-39).

Mtunzi anamwita mkoloni kuwa ni nyoka aliyetuachia sumu kwenye jeraha kazi yetu iwe ni kuizulia isiene. Hii ni lugha ya picha inayolandana na chuki ya mtunzi dhidi ya watu wenye kedi, ukatili, chuki, ubaguzi na mengine yanayofanana na hayo.

Katika riwaya ya *Utubora Mkulima*, mtunzi anahubiri umuhimu wa maisha ya kijijini na shughuli za kilimo, aidha anatetea utu wa mtu na kupiga vita ubwana na utwana ambao ni mabaki ya tabia za kikoloni. Anawaasa wanajamii kuwa kila mtu ajitafutie riziki kwa nguvu zake. Pia katika tawasifu yake anaonesha kuguswa na kushiriki kwake katika mapambano ya awali dhidi ya ukoloni kwa kusema:

Nikaona ilikuwa wajibu na heshima kwangu kusaidia kuratibu na kujenga usitawi kama walivyotenda wengine. Nilihudhuria mikutano katika janibu na katika nchi nyingine kila nilipopata nafasi mpaka serikali ilipozuia watumishi wake kuwa wanachama na kushiriki katika siasa.

(Maisha Yangu na Baada ya Miaka Hamsini, kur. 74-75).

Pia amezitumia kazi za kishairi kuupiga vita ukoloni. Kwa mfano, kuna mashairi kadhaa yenye kuthibitisha kuwa alikuwa mstari wa mbele katika vita dhidi ya ukoloni. Kwa mfano angalia shairi la “Heshima” linavyosema:

Kama heshima ni kosa mtu kuitaradhia,
Bora nife hivi sasa, nitengane na dunia,
Ama niwe nayo hisa, katika kuheshimiwa,
Hayapendezi maisha kwa mtu bila heshima
Kipi cha kufurahisha katika dunia nzima
Kuliko kujipandisha, cheoni na kusimama?
(Kielezo cha Fasili, uk. 52).

Mtunzi anauliza swali kama kuna jambo la kufurahia kuliko kujipandisha cheoni na kusimama? Hapa anaitia nguvu jamii aliyoandikia. Mashairi mengine yanayoukemea ukoloni ni pamoja na “Kufua Moyo” ambapo anawashajiisha wanajamii kuwa tayari kuupigania uzalendo pasi na kujali lolote kikiwemo kifo.

Bora ni kufa kwa vita,
Au ni kufa kwa sondo?
Uvundo wa mashujaa,
Ni sawa na manukato.
(Almasi za Afrika, uk. 45).

Katika diwani ya *Almasi za Afrika* amepaza sauti yake kuutangaza uhuru, katika shairi lake la “Istakhali ya Tanganyika” anasema;

...Uhuru sawa na dini kwa utukufu wa watu
Na furaha ya moyoni katika maisha yetu
Utumwa una madhara-upeo wa ukatili,
Mtumwa hambwi bora hata sahibi sakili.
(Almasi za Afrika, uk. 57).

Kalamu yake hapa inabainisha adha za utumwa ambao ulifungamana na ukoloni. hivyo anaziamsha akili za hadhira yake kufahamu faida za uhuru ili wautafute.

6.0 Hitimisho

Msimamo wetu ni kuwa, Shaaban Robert alikuwa sahihi kutokana na muktadha wa wakati huo alipokuwa anaandika. Pia Shaaban Robert ameonesha kuwa ni mtu jasiri aendaye na wakati na muktadha katika kuthamini na kuupigania utu wa Mwafika. Shaaban Robert kama binadamu alifanya mambo yake kulingana na muktadha ulivyomruhusu. Kabla ya uhuru aliandika kazi zake kwa mbinu ya ufumbaji na kuukemea utawala wa kikoloni. Wakati wa vuguvugu la kudai uhuru alifanya mapinduzi katika fani na maudhui ya kazi yake, akapunguza ufumbaji. Rejea kazi yake yenye msuko sahihi na maudhui yasiyo na uchangamani ya *Utubora Mkulima*.

Marejeo

- Gibbe, A.G. (1980) *Shaaban Robert: Mshairi*. DUP Dar es Salaam.
- Kezilahabi, E. (1994) *Shaaban Robert: Mwandishi wa Riwaya*. Chuo Kikuu cha Dar es Salaam (hakijachapishwa).
- Robert S. (1946) *Mwafrika Aimba*. Nelson Nairobi.
- (1946) *Almasi za Afrika*, Nelson, Nairobi.
- (1946) *Pambo la Lugha*, Witwatersrand, Oxford.
- (1959) *Kielelezo cha Fasihi*, Nelson, Nairobi.
- (1939) *Utenzi wa Vita vya Uhuru*, Oxford.
- (1946) *Kufikirika*. Mkuki na Nyota Publishers, Dar es Salaam.
- (1936, 199..) *Maisha yangu na Baada ya Miaka Hamsini*. Mkuki na Nyota Publishers, Dar es Salaam.
- (1948) *Kusadikika* Mkuki na Nyota Publishers. Dar es Salaam.
- (1968) *Utubora Mkulima*. Nelson Nairobi.